

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії
Кваліфікаційна робота
освітній ступінь - бакалавр

На тему:
«Гімназійна освіта Києва наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.»

Виконав: студент 4-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньої програми: «Історія та археологія»

Фесак Олексій Володимирович
Науковий керівник: Шандра В.С.,
доктор історичних наук, професор
Рецензент: Прищепя О.П., доктор
історичних наук, доцент, професор кафедри історії України
Рівненського державного гуманітарного університету

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою « _____ »
Секретар ЕК _____
« _____ » _____ 2022 р.

Київ -2022

Декларація академічної доброчесності

Студента НаУКМА

Я, Фесак Олексій Володимирович 4 р.н. навчання факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: alexfesak2000@gmail.com

- підтверджую, що написана мною бакалаврська/магістерська робота на тему «___ Гімназійна освіта Києва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами

3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;

- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unichек. - даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Дата та підпис студента: 12.06.22

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційної роботи

Тема: «Гімназійна освіта Києва наприкінці XIX – початку XX ст.»

Автор: студент 4-го р.н. освітнього ступеня бакалавр, спеціальності 032
«Історія та археологія».

Науковий керівник: Шандра Валентина Степанівна. Доктор історичних наук,
професор

Захищена: " ____ " _____ 2022 р.

Короткий зміст:

Дана робота присвячена дослідженню гімназійної освіти у м. Києві кінця XIX – початку XX ст. У першому розділі з'ясовуються причини реформування гімназійної освіти в Російській імперії у 60-х років XIX ст. Внаслідок кількох реформ вона позбувалася елітарної замкнутості, урізноманітнювалися напрямки освіти, які поділялася на класичну і реальну, зросла кількість гімназій для дівчат, зокрема приватних.

У другому розділі йдеться про гімназії м. Києва, який на кінець XIX століття став адміністративним центром Південно-Західного краю з розвинутою інфраструктурою, промисловістю, культурою, що відобразилося у кількісному збільшенні гімназій як для юнаків, так і для дівчат. Вони вже надавали освіту не лише дітям дворян і чиновників, а й різночинцям та міщанам. Простежено час спорудження гімназійних закладів, зауважено відомих зодчих, які укладали проекти та зводили будівлі. Звернено увагу на архітектурні стилі як міністерських, так і найманих будівель, які, не в останню чергу заохочував навчання. За допомогою картографічного методу з'ясовано локалізацію навчальних загальноосвітніх закладів по місту та зауважено їх

розташування у середмісті з конкретизацією кожної гімназії по київських ділянцях.

ЗМІСТ

Вступ	2
Розділ 1. Гімназія як основний тип школи середньої освіти	6
1.1 Недоліки гімназійної освіти та її реформування.....	6
1.2 Кількість та типи київських гімназій.....	10
Розділ 2. Соціотопографія навчальних закладів міста	19
2.1 Гімназійні споруди та їх архітектура.....	19
2.2 Міська локалізація середніх навчальних закладів.....	23
Висновки	28
Список використаних джерел і літератури	29
Додатки	32

Вступ

Актуальність роботи: впродовж останнього десятиліття в українській історіографії помітно поживався інтерес до вивчення міста, його інфраструктури, зокрема і до навчальних закладів. Київ, звичайно, не лишився осторонь. Одним із новаторських сюжетів є з'ясування міського простору, невід'ємною складовою якого є навчальні загальноосвітні заклади. Їх дослідження вимагає соціотопографічного підходу, який знаходиться на грані між історичною та соціальною науками¹. За його допомогою вдається набагато ґрунтовніше підійти до висвітлення місця і ролі освіти у житті міста, відмовляючись від застарілих схем і оцінок. Спроби його застосувати до гімназійної освіти Києва, який на кінець XIX – на початок XX століття був досить розвинутим, актуалізує наше дослідження.

Мета роботи полягає у дослідженні ролі гімназій, як основної школи загальносередньої освіти та її мережі у Києві. Мета роботи зумовлює наступні **завдання:**

1. Проаналізувати основні освітні реформи, пов'язані з гімназійною освітою в Російській імперії.
2. Встановити, як освітні реформи відобразилися на становленні гімназій у Києві.
3. З'ясувати кількість і типи київських гімназій, їх локалізацію та архітектурні стилі.

Об'єктом дослідження є мережа київських гімназій, що була сформована на кінець XIX – початку XX століття.

Предметом дослідження є локалізація гімназій у місті з врахуванням топографії та соціальних запитів на освіту містян.

¹ Долинська М. Л. До проблеми складових та джерел соціотопографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник, вип. 7. Дрогобич 2003. – С. 420

Методологія дослідження базується на соціотопографічному підході, як способу встановлення зв'язків між місцями розташування гімназій та соціальними запитам на середню освіту містян. За зразок взято дослідження Мар'яни Львівни Долинської, яка зосереджувалася на дослідженні історичної топографії м. Львова та західноукраїнських селищ².

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з кінця XIX до початку XX ст. Нижня межа зумовлена наслідками реформ освіти, що здійснювалися державою, починаючи з 1860-х років. Верхня рамка дослідження обумовлена припиненням існування Російської імперії як держави. **Територіальними рамками** є місто Київ.

Історіографія дослідження. Дослідження гімназійної освіти в місті Києві здійснювалося тривалий час з притаманною кон'юнктурою, коли історики вказували на її класовий характер. Останнім часом ситуація змінилася і історики уважно вивчають освіту як потужну соціальну складову міської культури. Серед них виділимо працю Олени Прищепи про культурне довкілля міст Правобережжя³. Якщо говорити про дореволюційну історіографію, то варто назвати класичне дослідження Івана Олександровича Алешинцева⁴, без якого не обходиться жоден історик освіти, адже в ньому детально розглянуті усі освітні проєкти. Такий же характер щодо повноти висвітлення має робота Лева Миколайовича Модзалевського⁵.

Радянським авторам притаманний загальний підхід до вивчення освіти і педагогіки в російській державі⁶. Теж саме стосується і праць під редакцією Олександра Івановича Піскунова з історії педагогіки в Російській імперії XIX

² Долинська М. Л. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. – Львів: Видавництво Національного університету „Львівська політехніка“, 2006.

³ Прищепка О.П. «Місця зустрічі»: культурне довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII– початок XX ст.): монографія. Рівне: М.Дятлик, 2019.

⁴ Алешинцев И. А. История гимназического образования в России (XVIII и XIX век) - СПб: Издание О. Богдановой, 1912.

⁵ Модзалевский Л. Н. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен. – СПб., 1899

⁶ Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / ред. А. И. Пискунов. – Москва : Педагогика, 1976.

ст⁷. Подібний відтінок носить і ґрунтове дослідження Степана Сірополка, який проте куди більше зосереджується на освітній українській традиції⁸. Серед напрацювань останніх років найбільш актуальними видаються праці Милька Володимира Івановича який займається дослідженням української освіти на регіональному рівні, а також розглядає діяльність державного апарату в освітній сфері. Окремі роботи цього автора є тематично близькими до даного дослідження⁹. Так само цінними є напрацювання Кальницького Михайла Борисовича – дослідника київської старовини, зокрема його книга «Гимназии и гимназисты» демонструє великий об'єм опрацьованих архівних матеріалів та джерел, особливо спогадів. У ній він з'ясовує і особливості жіночої середньої освіти у Києві¹⁰.

Основною **джерельною базою** даної роботи стали пам'ятні книги Київського навчального округу, а саме за 1908 р. та за 1912/13 роки¹¹ за допомогою них вдалось встановити дату заснування більшості гімназій та локалізувати їх розміщення. Не менш важливим джерелом є «Свод законов Российской империи», який містить закони та розпорядження, якими держава регламентувала розвиток закладів середньої освіти окремі, зокрема їхні статuti¹². Варто виділити проєкт «Київ інтерактивний» з мапою, за допомогою якого вдалося локалізувати київські гімназії¹³.

⁷ История педагогики. Часть 2. С XVII в. до середины XX в. / Под ред. А. И. Пискунова., 1997.

⁸ Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / Український Вільний університет; Друзі товариства імені Григорія Ващенко. – К.: Наукова думка, 2001.

⁹ Милько В. І. Гімназії українських міст у період модернізації Російської імперії (кінець XIX — початок XX ст.) / В. І. Милько // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.. - 2017. - Вип. 26. – С. 195.

¹⁰ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты / Михаил Кальницкий. - Киев: Варто, 2014.- (Киевские истории; кн. 3).

¹¹ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1912/13 год / Издание Управления Учебного Округа. Части I и II - Киев: Типография Т-ва И.Н. Кушнерев и Ко. Караваевская ул., д. № 5. 1913. – С. XXII; Памятная книжка Киевского учебного округа на 1908 годъ. Изданіе управління Учебнаго округа. Киевъ – 1908

¹² Свод законов Российской Империи. СПб., 1893 Т. XI. Ч.2

URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire> Т. XI Відвідано: 14.06.22

¹³ Київ інтерактивний – інтерактивна мапа.

URL: <https://kyiv.lvivcenter.org/> Відвідано: 14.06.22

Розділ 1.

Гімназія як основний тип школи середньої освіти.

1.1. Недоліки гімназійної освіти та її реформування

Входження Російської імперії в епоху ліберальних реформ поставило на порядок денний питання удосконалення освіти, як дієвого засобу піднесення життєвого рівня та подолання економічного і соціального відставання. Уже наа кінець 50-х років XIX ст. потреба освітніх реформ стала вимогою часу. Їхній «пакет» був лише однією, але досить важливою шаблоною із цілого курсу загальноімперських реформ, реалізованих за правління Олександра II. Серед основних причин, які зумовлювали гостру її необхідність, можна виділити наступні: потреба у збільшенні автономії закладів освіти, насамперед університетів, які потребували освічених гімназистів. Розширенні самої мережі освітніх закладів, підвищенні кваліфікації викладацького складу, необхідність надання освіти найнижчим верствам населення. Одним із видних діячів в сфері освіти та ініціатором її реформи був М. І. Пирогов, який змінив професію хірурга і став попечителем навчальних округів. Головне питання, що виносилось на порядок денний в освіті стосувалось відокремлення гуманітарних та природничо-технічних наук в гімназіях. Саме тому було прийнято рішення здійснити поділ на гімназії на реальні та класичні. При цьому акцент робився на відокремленні саме технічних наук, зважаючи на їх важливість для розвитку промисловості. Зокрема про це свідчить третій пункт в плані Авраама Сергійовича Норова, тодішнього міністра народної освіти: «Реальное образование, котораго только важнейшія общія истины могут быть доступны гимназіям и отъ которых государство ожидаетъ полезныхъ производителей во всехъ отрасляхъ промышленной деятельности, должно быть предметомъ особыхъ учреждений».¹⁴ Перший проєкт статуту 1860 року заклав фундамент до поділу гімназій, але поки що він обмежувався лише

¹⁴ Алешинцев И. А. История гимназического образования в России (XVIII и XIX век) / И. Алешинцев. - Санкт-Петербург: Издание О. Богдановой, 1912. – С. 214

виділенням останніх трьох років, впродовж яких відбувалося розмежування. Серед іншого варто виділити принцип «всестановості» який дозволяв вступати у навчальні заклади незалежно від соціального походження та віросповідання. Через 2 роки цей проєкт було уточнено й дещо видозмінено, вже за нового міністра народної освіти, Олександра Васильовича Головніна. Відмінності статуту 1862 року полягали у зростанні ролі педагогічних рад гімназій а також фактичному поділу закладів освіти на три категорії: народні училища, прогімназії, гімназії (останні зі згаданим поділом), з яких лише дві останні отримували статус закладу середньої освіти. Прогімназії в даному випадку були «перехідною ланкою», даючи можливість завершити курс середньої освіти у гімназії, з якої у свою чергу можна було вступити до університету.

Дискусії кінця 50-х – початку 60-х нарешті знайшли своє виявлення у статуті від 19 листопада 1864 р. Сутність його полягала в наступному: гімназії ділились на класичні, де вивчаються дві класичні мови – латинська і грецька (з першого і третього класів відповідно), гімназії лише з латинською мовою та реальні гімназії.¹⁵ Реальні гімназії мали 7 класів і були доступними для усіх верств населення. Вони були спрямовані більше на вивчення точних наук, на відміну від класичних, у яких перевага надавалась гуманітарним студіям. Тим не менш, свідоцтво про закінчення такої гімназії лише «принімалось в соображение», якщо учень бажав продовжити навчання в університеті. Гімназії стати основним типом навчальних закладів середньої освіти.

Для розуміння предметного спрямування та загального об'єму знань в кожній гімназії, нижче наведено таблицю 1¹⁶.

**Таблиця 1. Про кількість навчальних предметів у прогімназіях,
гімназіях і реальних училищах**

¹⁵ Сірополко С. Історія освіти в Україні.– Київ: Наукова думка, 2001. – С. 313

¹⁶ Алешинцев И. А. История гимназического образования в России. – С. 219-220

Прогімназія

Предмет	Годин на тиждень
Законь Божій	7
Русскій языкъ	18
Исторія	7
Естествоведеніє съ географіей	14
Математика	17
Немецкій языкъ	14
Французскій языкъ	14
Чистописаніє, черченіє и рисованіє	13

Класична гімназія

Предмет	Годин на тиждень
Законь Божій	6
Русская словесность	13
Латинскій языкъ	24
Греческій языкъ	22
Исторія	12
Математика съ физикой и матем. и физич. географіей	12
Немецкій языкъ	12
Французскій языкъ	8

Реальна гімназія

Предмет	Годин на тиждень
Законь Божій	6
Русская словесность	15
Математика	16
Исторія	12
Естествоведеніє съ физикой и матем. и физич. географіей	19
Немецкій языкъ	12
Французскій языкъ	8
Латинскій языкъ	18

Було також підвищено зарплату вчителям, з якою кожні 12 уроків оцінювались в 900 руб. Директор отримував 2000 руб., інспектор – 1500 руб.¹⁷

Поділ гімназій на реальні та класичні викликав негативну реакцію з боку керівництва тих шкіл, які отримали статус «реальних», адже випускники не мали права вступати до університету після їх закінчення. Більшість міст імперії могли мати лише по одній гімназії, що по суті обмежувало бажаючих вивчати конкретні науки. В окремих містах клопотання батьків та викладачів щодо цього питання були враховані й гімназію перетворювали на «класичну», як от в Керчі¹⁸. Реформування надалі пов'язано з діяльністю міністрів освіти Д.А. Толстого та І.Д. Делянова. Реформи Толстого були сприйняті громадськістю досить критично, адже вони запроваджували правила

¹⁷ Алешинцев, И. А. История гимназического образования в России. – С. 253

¹⁸ Милько В. І. Формування міської мережі загальноосвітніх шкіл. *Від мурів до бульварів: творення модерного міста*. Київ: Інститут історії НАН України, 2019. – С. 457

покарання учнів. Найвищою карою було звільнення учня без права вступу до будь-якої іншої школи. Історик Степан Сірополко навів такі приклади:

Директори повинні були за всяку дрібницю: не по формі пошити одягу, непослух, суперечки з учителем і т.д – виганяти питомців з гімназії; хто мав менше 10 літ, хоч би й одним місяцем, того не приймали до першого класу, хто мав більше 11, того теж не приймали; хто два рази не міг здержати іспиту, того виганяли, і т.д.¹⁹.

І. Д. Делянов «відзначився» запровадженням циркуляру 1887 р. який обмежував вступ до середньоосвітніх закладів вихідцям з нижчих верств суспільства, перекреслюючи досягнення попередніх реформаторів.

Вимоги суспільства стосувалися і поліпшення освіти для дівчат. На необхідності її реформування вказував М. І. Пирогов. Його стаття у «Морском сборнике» за 1856 р. проголошувала: «Не только положение женщины в обществе, но воспитание ее, в котором заключено воспитание всего человечества, вот что требует перемены»²⁰. Ці ідеї підтримав О. С. Норов, тодішній міністр народної освіти, який акцентував увагу на важливості відкриття жіночих гімназій відкритого типу²¹. Положення «о женских гимназиях и прогимназиях» було схвалене 1870 р. Як і юнацькі, дівчачі гімназії проголошувались відкритими для представниць різних станів та віросповідань. Аналогічно створювались опікунські та педагогічні ради, які займались вирішенням питань виховного характеру та навчання. Воно тривало 7 років, після чого гімназистки могли продовжити навчатись у додатковому класі (протягом 1 або 2 років). Згідно статуту жіночих гімназій та прогімназій ставали обов'язковими для вивчення: Закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, історія всесвітня та російська, географія, основи фізики, чистописання, жіноче рукоділля. В той час як: французька мова,

¹⁹Сірополко С. О. Історія освіти в Україні – С. 314–315

²⁰ Там само

²¹ Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX–поч. XX ст.)//Український історичний журнал. 1998. № 5. С. 67

німецька мова, малювання, музика, співи, танці, були необов'язковими²². Загалом серед основних наслідків реформ 1850-х – початку 1870-х років, що стосуються жіночої освіти, варто виділити наступне:

- 1) Поява всестанових загальносередніх навчальних закладів для дівчат, що свідчить про відносну демократизацію освіти.
- 2) Гімназійний курс став більш наближеним до «чоловічої освітньої моделі», що означало надання об'ємних знань з різних навчальних предметів²³.

1.2. Кількість та типи київських гімназій

Внаслідок попереднього етапу розвитку освіти Київ був містом, в якому до реформ 1860-х років існувало кілька гімназій. Найвідомішою була Перша київська юнацька гімназія, створена на базі головного народного училища 1809 р. У час реформ Д. А. Толстого, вона 1874 року стала класичною. Друга гімназія була відкрита у 1834 р. на основі відокремлення чотирьох молодших класів від Першої гімназії. Її відкриття безпосередньо пов'язане із переповненням учнями Першої гімназії. Третя гімназія створена у 1874 р. на базі Києво-подільського повітового училища. Четверта – відкрита у 1883 р. на базі четвертої київської прогімназії. П'ята – Києво-Печерська гімназія відкрита 1885 р. Шоста гімназія – Лук'янівська, заснована 1908 р. Гімназія Готліба Валькера (заснована 1896 р. як прогімназія) спершу була приватною, потім після смерті власника набула статусу державної й отримала назву «сьомої гімназії». Гімназія «групи батьків», заснована в 1904 р. спершу як приватна, згодом державна отримала назву Восьмої київської гімназії. На 1915 р. у Києві нараховувалось 38 гімназій, з них – 8 міністерських юнацьких, та 2 дівчачих (Фундуклеївська гімназія²⁴ – заснована 1859 р. та Гімназія святої

²² Свод законов Российской Империи. СПб., 1893 Т. XI. Ч.2 С. 237 URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire> Відвідано: 08.06.22

²³ Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф. Среднее женское образование в России: учеб. пособие. Москва, 2009. С. 219

²⁴ Підпорядковувалась Маріїнському відомству.

Ольги – заснована 1870 р.)²⁵. Як бачимо, кількість приватних гімназій переважає міністерські заклади. З'ясувати причини такого явища нам допоможе характеристика кількох приватних гімназій.

Спершу про Колегію Павла Галагана. Відкрита 1871 р. колегія була покликана навчати юнаків з усіх станів православного чи греко-католицького віросповідання. Фундатор колегії – Григорій Галаган визначив у статуті навчального закладу педагогічні засади та принципи, які мали тут формуватися. Окрім цього було чітко визначено пропорційність у соціальній складовій учнів навчального закладу, а саме: дітей дворян – 60%, духовенства – 20%, міщан – 15%, селян – 5%. Також було визначено число стипендіатів колегії – 30 учнів, які демонстрували відмінні здібності та поведінку, отримали право навчатись за рахунок колегії. Сам Г. Галаган визначив аби 1/10-ту частину стипендіатів склали уродженці Прилуцького повіту²⁶. Окрім звичних дисциплін для класичних гімназій, у колегії робився акцент на музику, малювання, танці. Навчальний заклад був забезпечений найновішим обладнанням для природничо-наукового та фізичного кабінетів. Фінансування колегії більшою частиною надходило від маєтків Галагана, який пожертвував певну їх частину на утримання закладу. Так, вартість загальної кількості майна, що передав Галаган у 1878 р. склала більше ніж півмільйона рублів²⁷. Варто зауважити, що Колегія Галагана знаходилась під опікою Університету Св. Володимира, що було прописано в окремому статуті щодо навчальних закладів Російської імперії²⁸.

Іншим типом школи послужить гімназія Стельмашенка. Вона була організована священником Михайлом Авксентійовичем Стельмашенком у 1907 р. аби виховувати учнів у дусі монархічних ідей. Варто зауважити, що

²⁵ Київ: Енциклопедический справочник. Київ, 1982. С. 140-141

²⁶ Тимошенко А.Г. Колегія Павла Галагана / Тимошенко А.Г. // Сіверянський літопис, 2002. - № 4 (46). – С. 46

²⁷ Там само. – С. 49

²⁸ Свод законов Российской Империи. СПб., 1893 Т. XI. Ч.2 С. 149
URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire> Відвідано: 08.06.22

сам Стельмашенко був прихильником самодержавства та імперського націоналізму. Більше того, демонстрував високий рівень знань з історії та богослов'я, був учителем церковно-приходських шкіл, пізніше священником і згодом став викладачем у приватній гімназії В'ячеслава Петра, де викладав Закон Божий та історію. У 1906 р. отримав кандидатську ступінь богослов'я.²⁹ Заручившись підтримкою однодумців-киян, Стельмашенко отримав дозвіл на відкриття жіночої міністерської гімназії у 1906 р. Через рік взявся за організацію чоловічої гімназії, яка відкрилась у тому таки 1907 р. Його гімназії досить швидко здобули популярність у колах київських монархістів, а тому майже відразу були заповнені учнями православного віросповідання. Держава підтримала його і міністерство народної освіти позичило на будівництво приміщення 60 тисяч рублів.³⁰

Іншим прикладом для порівняння слугуватиме київська приватна гімназія Науменко. Володимир Павлович Науменко, відомий професор, український культурний діяч, став фундатором гімназії у 1905 р. Причиною появи гімназії він пояснював переповненням більшості київських гімназій.³¹ Таке становище як у Києві було характерним для багатьох міст.³² До організації навчального процесу та фінансування гімназії були залучені близькі знайомі та друзі Науменка, які у свою чергу запрошували інших. Так, серед видатних постатей, які доклали зусилля та фінанси, можна назвати Олександра Терещенка з дружиною, Баронів Штейнгелів, Миколу Андрусова, професора кафедри мінералогії й геології та інших. Згодом була вироблена програма та навчальний план. Гімназія Науменка продемонструвала такі важливі для навчання пріоритети: індивідуальний підхід до кожного учня, заняття фізичною культурою, перевага класному навчанню перед домашнім, посилене

²⁹ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты / Михаил Кальницкий. - Киев : Варто, 2014.- (Киевские истории ; кн. 3). – С. 170

³⁰ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты. – С. 174

³¹ Там само. – С. 189

³² Милько В. І. Модернізація системи освіти в Україні у другій половині 1860–1870-х рр. (на прикладі навчальних округів) // Український історичний журнал. - 2021. – С. 35

вивчення іноземних мов, природознавства, креслення, малювання³³. Незважаючи на високу платню за навчання, 250 руб. у перших трьох класах; 300 руб. у старших; + 40 руб. на сніданки, заможні кияни охоче віддавали свої дітей сюди на навчання³⁴. Більшості з них імпонували його ліберальні погляди та проукраїнський світогляд. Тим не менш, саме за них Володимир Науменко, потрапив під нагляд попечителя навчального округу, Петра Олексійовича Зілова. Той усіляко намагався змістити Науменка з директорської посади. Кожна інспекційна перевірка гімназії завершувалась скаргами з боку попечителя. Петро Зілов апелював до 3-го пункту гімназійного статуту, заперечуючи перевагу навчання у класах. «Главная тяжесть работы перенесена на классное преподавание...», писав він³⁵. Як бачимо, гімназія Володимира Науменка мала свої особливості, які проявлялись у педагогічних підходах до викладання матеріалу. Упереджене ставлення до гімназії було зумовлене не лише названими недоліками, а й постаттю самого Науменка.

Узагальнюючи, можемо визначити, чому більше гімназій у Києві були приватними. Міністерські не могли забезпечити навчання для багатьох охочих отримати загальну середню освіту. Приватні закривали цю нішу, тим більше що давали можливість певної спеціалізації. У приватних гімназіях могли проявити себе як засновники, так і педагоги. Важливо зауважити, що згідно статуту від 1871 р. гімназії та прогімназії, що знаходились на утриманні общин чи приватних осіб, але очолювалися міністерськими чиновниками, існували на тих же правах, що і державні. Тоді як приватні заклади освіти, якими керували фундатори, підпорядковувались загальним положенням про приватні навчальні заклади³⁶.

³³ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты – С. 188

³⁴ Там само. – С. 189

³⁵ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты. – С. 195

³⁶ Свод законов Российской Империи. СПб., 1893 Т. XI. Ч.1 – С. 136

URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire> Відвідано: 07.06.22

Поруч з класичними гімназіями особливе місце в освіті зайняли реальні гімназії, перейменовані на училища. Їх у Києві існувало немало якщо порівнювати з іншими містами Російської імперії. Перше з них було відкрите 1873 р. на кошти князя Демидова Сан-Донато (а саме 75000 руб.) та міського бюджету (45000 р.)³⁷. Тут окрім звичних для реальних шкіл предметів – фізики, математики, популярних на той час іноземних мов (як от англійська), існувало також комерційне і механіко-технічне відділення. В училищі були фізичний, природно-історичний, механічний, креслярський, малювальний кабінети, бібліотека, хімічна лабораторія й кабінет моделювання³⁸. Наступне було засноване 1894 року при гімназії Святої Єкатери́ни коштами лютеранської німецької громади. На початку складалось лише з підготовчого класу та двох молодших. Лише на 1899-1900 роки, з переїздом у нові приміщення, училище стало семикласним. Навчальний заклад мав досить високу репутацію, адже громада лютеран піклувалась про якість освіти й запрошувала висококваліфікованих спеціалістів. У ньому з кінця ХІХ ст. і до 1909 р. викладав Андрій Митрофанович Лобода, відомий етнограф та літературознавець, Георгій Васильович Пфейффер, математик, (в майбутньому академік Української академії наук), Микола Каленикович Гудзій, історик та літератор (в майбутньому академік АН УРСР)³⁹.

1902 року було засноване реальне училище Г. А. Валькера / «Друге реальне училище» – створене при гімназії Готліба Андрійовича Валькера («Сьома гімназія»). 1905 р. воно отримало право на відкриття сьомого класу. Тим не менш, внаслідок регулярних дисциплінарних порушень з боку учнів, навчальний заклад був взятий на облік попечителем навчального округу. Це

³⁷ Памятная книжка киевского учебного округа на 1908 годъ. Издание управления Учебного округа. Киевъ – 1908 – С. 108

³⁸ Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання у двадцяти восьми томах. Київ. Кн 1. Ч. 1. А–Л Відповідальний редактор П.Тронько.– К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури України при видавництві "Українська енциклопедія" ім. М.Р. Бажана, 1999. – С. 229

³⁹ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты. – С. 245

привело до того, що 1907 р. Г. Валькеру довелось залишити посаду директора. А вже 1909 р. училище набуло статусу державного.

Потреба в реальних знаннях спричинила появу 1917 року реального училища Ф. П. Донціса і С. О. Фельдмана. Його засновниками були інженер-технолог Ф. П. Донціс та кандидат економічних наук С. О. Фельдман.⁴⁰

Важливе місце у Києві посіли гімназії для дівчат. Тут отримати середню освіту дівчатам, як і в інших містах імперії, було складно. Приватні пансіони не завжди давали добрі знання, а більше зосереджувалися на вихованні добрих манер, читанні літератури, вивченні музиці та танцям.

Першою була відкрита Фундуклеївська гімназія. Потребу її відкриття першим зрозумів київський губернатор І.І. Фундуклей, на кошти якого вона й була заснована. Адже існуючі Києво-Подільська та пансіон графині Левашової не задовольняв зростаючої потреби в освіті⁴¹. Відкрита 1860 р. гімназія призначалась для дівчат від 9 до 13 років. Загальний курс навчання тривав 6 років, пізніше – 7, був також підготовчий клас. Статутність гімназії підкреслював той факт, що серед її попечителів були губернатори, генерал-губернатори та інші представники знаті. Серед них: Л. Б. Гінзбург, М. Б. Гальперін, П. П. Демидов та ін.⁴².

Ийслуу Аліна Еедіківна на матеріалах Державного архіву м. Києва, дослідила соціальне походження учениць деяких київських гімназій. Вона вказала на таке співвідношення: з 760 учениць Фундуклеївської гімназії 545 були дворянського походження, міщанок – 70, доньок купців – близько 60, селян – 15. За віросповіданням ті були православними (більшість), римо-

⁴⁰ Державний архів міста Києва: Путівник. Том 1. Фонди дорадянського періоду. - Київ, 2007. – С. 56

⁴¹ Ийслуу А. Е. Жіноча гімназійна освіта у Києві наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття (за документами Державного архіву м. Києва) / А. Е. Ийслуу // Архіви України. - 2017. - № 1. – С. 186

⁴² Білявська О. С. Діяльність закладів середньої освіти Києва на тлі соціально-політичних і культурних процесів другої половини ХІХ ст / О. С. Білявська // Сторінки історії : збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 33. – С. 60

католиками, лютеранами, іудеями, караїми. Деякі гімназистки мали право на безкоштовне навчання, переважно це були діти службовців гімназій, стипендіатки або опікунів благодійних громад. Із усіх гімназисток у Фундуклеївській гімназії безкоштовно могли навчатись 36, у Києво-Подільській всього 13⁴³. Характеризуючи кількість навчальних предметів варто також зауважити, що в останніх, на відміну від юнацьких гімназій, у дівчачих не вивчались давньогрецька та латинська мови.

Також окремо варто виділити гімназію Жекуліної, яка також мала свою специфіку⁴⁴. Вона відкрилась 1903 р. поруч з хлоп'ячою школою, а пізніше навіть з'явився дитячий садок. Концепція навчального процесу була схожа зі згаданою гімназією Науменка, бо акцент робився на заняття в аудиторіях, а також зменшення чисельності учениць у класі. Більше того, Аделаїда Жекуліна змогла домовитись про отримання унікального на той час дозволу запровадження у своїй гімназії уроків латинської і давньогрецької мов, що давало можливість гімназисткам продовжити навчання на Вищих жіночих курсах.

Не можна не звернути увагу на гімназію Віри Ващенко-Захарченко, що була заснована 1879 р. і відома як перший у імперії навчальний заклад загального типу з правами урядової гімназії⁴⁵. Значні поступки з боку влади, а також безпосередня фінансова підтримка може пояснюватись політикою русифікації, з якою влада взялась за розвиток жіночої освіти у Наддніпрянщині. Тут вона організовувалася за статутом 1869 р. який регламентував положення для жіночих закладів середньої освіти Київської, Вітебської, Могильовської, Подільської та Волинської губерній⁴⁶. Крім названих, у Києві існували і інші гімназії для дівчат. Загалом станом на 1913

⁴³ Ийслуу А.Е. Жіноча гімназійна освіта у Києві наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. С.186

⁴⁴ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты – С. 251

⁴⁵ Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні. – С. 69-70

⁴⁶ Свод законов Российской Империи. СПб., 1893 Т. ХІ. Ч.2 – С. 229

URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire> Відвідано: 07.06.22

р. у Києві нараховувалось 20 дівчачих гімназій⁴⁷. Детальний їх перелік наведемо у таблиці нижче:

Таблиця 2 Про київські дівчачі приватні гімназії

Назва закладу	Рік відкриття	Тип гімназії	Розташування (вулиця)
Гімназія Св. Ольги	1870	міністерська	Терещенківська, 2
Гімназія Св. Катерини	1897	приватна	Лютеранська, 18
Гімназія Л.Е. Браткової	1902	приватна	приміщення орендувались
Лук'янівська жіноча гімназія «групи батьків»	1910	приватна	Львівська, 75
Гімназія М.К. Батцель	1910	приватна	приміщення орендувались
Гімназія Н.Г. Байкової	1911	приватна	Велика Васильківська, 77
Гімназія А.Т. Дучинської	1879	приватна	М. Коцюбинського, 7
Гімназія Є. С. Євсєвої	1905	приватна	приміщення орендувались
Гімназія А.В. Жекуліної	1905	приватна	Львівська, 27
Гімназія В.А. Жеребцової	1908	приватна	Володимирська, 16
Гімназія С.В. Ігнат'євої	1906	приватна	Пушкінська, 32
Гімназія М.В. Клуссіні	1910	приватна	приміщення орендувались

⁴⁷ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1912/13 год / Издание Управления Учебного Округа. Части I и II - Киев: Типография Т-ва И.Н. Кушнерев и Ко. Караваевская ул., д. № 5. 1913. – С.ХХІІ, 3

Гімназія Н.В. Конопацької	1905	приватна	Львівська, 18
Гімназія М.І. Левандовської	1907	приватна	Володимирська, 81
Гімназія М.П. Миснікової	1910	приватна	Бульварно- кудрявська, 30
Гімназія Плетнєвої	1912	приватна	Різницька, 2
Гімназія М.Ф. Стельмашенко	1906	приватна	Рильський провулок, 10
Гімназія А.К. Титаренко	1908	приватна	приміщення орендувались
Гімназія В.П. Трифонової	1909	приватна	Ярославів вал, будинок Родзянко, 14
Гімназія О.Н. Яновської	1910	приватна	приміщення орендувались

У висновку слід наголосити, що держава не могла забезпечити Київ достатньою кількістю гімназій, що у свою чергу зумовлювало потребу у додаткових закладах освіти даного типу. Саме приватні гімназії змогли надати можливість отримати якісну середню освіту на рівні з міністерськими гімназіями. Тим не менш, не дивлячись на особливості статутів приватних навчальних закладів, їх внутрішня організація повністю регламентувалась міністерськими статутами, які своєю чергою регулярно доповнювались.

Розділ 2

Соціотопографія навчальних закладів міста

2.1 Гімназійні споруди та їх архітектура

Дослідження гімназійної освіти у Києві передбачає встановлення взаємозалежності між соціально-просторовою складовою міста та мережею його освітніх осередків, як однією зі сторін його урбанізаційного розвитку. В даному випадку доречно звернутись до концепції Мар'яни Долинської, яка визначає соціотопографію, як інтергалузовий метод дослідження, що поєднує соціальну історію і топографію. Аби дійти до такого висновку нею були проаналізовані напрацювання як західноєвропейської, так і української історіографії⁴⁸. З огляду на завдання дипломної роботи, міждисциплінарний характер урбаністичних досліджень та соціотопографії, і відповідно широке коло методологічних підходів, рамки аналізу звужені до висвітлення таких аспектів: будівельні споруди гімназій; архітектурна складова будівель; локалізація навчальних закладів.

Зведення гімназійної споруди або пошук приміщень для занять – чи не найголовніше у процесі відкриття навчального закладу. Саме тому у складі правління Київського навчального округу була посада архітектора, який був відповідальним за спорудження якісних навчальних закладів. До уваги брались такі аспекти як зручне розташування входів у споруду, висота від полу до стелі у гімназійних класах, вихід вікон на освітлену частину вулиці тощо. На рівні закону усі аспекти, що стосувались будівництва споруд для навчальних закладів регламентувалось будівельним статутом⁴⁹.

Варто зауважити, що подекуди ці питання поставали досить гостро, незалежно від того, чи стосувалось це приватної гімназії, чи міністерської.

⁴⁸ Долинська М. Л. До проблеми складових та джерел соціотопографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник, вип. 7. Дрогобич 2003. – С. 422

⁴⁹ Свод законов Российской Империи. СПб., 1900 Т. XII. Ч.2 – С. 208
URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire> Відвідано: 08.06.22

Навіть Перша київська гімназія, яка мала власний статут, схвалений Олександром I 1811 р., тривалий час не мала власного приміщення. 1811 р. вона перемістилася з Подолу до Кловського палацу на Печерську. А вже звідти 1857 року на Бібіковський бульвар у власний будинок. Його спорудження здійснювалося за проєктом відомого київського архітектора Олександра Беретті, який запропонував для неї класичний стиль.

Для прикладу можна навести також і Другу київську гімназію. Не дивлячись на той факт, що вона мала статус «губернської»⁵⁰, гімназія досить довго не могла облаштуватись у власній будівлі. Після Подолу спершу розташовувалась у двоповерховому будинку Василя Гербеля на вулиці Олександрівській (нині Михайла Грушевського, 4) потім – в орендованому будинку орендодавця Кисилевського на вулиці Лютеранській, затим – у садибі Верхаловського на Хрещатику. Опісля було розпочато зведення гімназійної будівлі, яке було завершене у 1851 р. Тим не менш, остання була передана для кадетського корпусу за персональним указом Миколи I⁵¹. Після клопотання генерал-губернатора, врешті-решт, була виділена сума в 158 тис. руб. та земельна ділянка під будівництво гімназійного корпусу. Роботи були завершені 1857 р. , через 21 рік після заснування гімназії. Вона була збудована у стилі пізнього класицизму за проєктом також відомого київського архітектора Павла Шлейфера. Як бачимо, гімназії змінюють свою локацію. Із Подолу переміщаються у Верхнє місто, де проживала київська знать. На Подолі діти могли навчатися у повітовому училищі, на базі якого лише 1874 р. була заснована гімназія, котра була третьою у місті.

Іншим прикладом слугуватиме Києво-лук'янівська «Шоста гімназія». Під час організації міською думою голосування щодо обрання ділянки для майбутньої гімназії, постало питання – обрати ближчу до центральної частини міста, чи навпаки – віддалену. Не дивлячись на результати голосування на

⁵⁰ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты – С. 63

⁵¹ Там само. – С. 65

користь другого варіанту, противники такого рішення почали скаржитися до генерал-губернатора. Хоча це і не дало бажаного результату, але затягнуло облаштування ділянки, яка була розміщена по вулиці Великій Дорогожицькій⁵².

Не менш складним було питання фінансування будівництва необхідних місту гімназійних приміщень. У випадку зі згаданою гімназією Стельмашенка, її фундатор лише упродовж двох років (1907-1909) був вимушений орендувати три останні поверхи у будівлі на вул. Володимирській, 40/2⁵³. Після чого без зайвих клопотів отримав 60 тис. руб. від Міністерства народної освіти⁵⁴.

Досить поширеним явищем було фінансування спорудження гімназій місцевими підприємцями. Серед меценатів досить відомі імена Івана Фундукля, Миколи Терещенка, Фрідріха Міхельсона, Миколи Чоколова, Григорія Галагана. Зокрема таким чином було профінансовано побудову корпусів Восьмої та П'ятої гімназій, гімназії Науменка тощо. Переважна більшість гімназій, особливо приватних, впродовж усього періоду свого існування, розташовувались у прибуткових будинках м. Києва на правах орендарів. Про це окрема свідчать дані, наведені у пам'ятній книжці Київського навчального округу⁵⁵. Важливо також зауважити, що у окремих випадках, імператор встановлював дату відкриття, до якої необхідно було збудувати гімназійне приміщення. Якщо будівництво необхідного корпусу не було завершене до вказаного часу, доводилось орендувати приміщення деінде. Саме так було з П'ятою гімназією⁵⁶. Досить поширеними були випадки, коли існуючі гімназійні приміщення не вмщали усіх охочих навчатися. Тоді виникала потреба розширення навчального закладу – за рахунок прибудови

⁵² Гимназии // Киев: Энциклопедический справочник. Под ред. А. Ф. Кудрицкого. Киев: Украинская советская энциклопедия, 1982. – С. 129.

⁵³ Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання у двадцяти восьми томах. – С. 259

⁵⁴ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты – С. 174

⁵⁵ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1908 годъ. Изданіе управления Учебнаго округа. Київ – 1908

⁵⁶ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты – С. 121

нового крила, або, за можливості, надбудови додаткового поверху. Саме між такими варіантами обирали архітектори навчального округу – Микола Чекмарьов (архітектор округу в 1880-1908 рр., на той час колишній) і Федір Олтаржевський, під час реконструкції Гімназії Св. Ольги⁵⁷.

Закладці гімназії завжди надавали урочистого характеру. Зазвичай такі події не відбувалися без участі губернаторів, чи генерал-губернатора, духовних осіб та інших високопоставлених гостей.

Архітектурна стилістика київських гімназійних споруд вимагає окремо опису. Практично до усіх міністерських гімназій були залучені провідні архітектори. Крім названих Олександра Беретті та Павла Шлейфера не можна не згадати відомого київського архітектора та інженера – Павла Федотовича Альошина. Зокрема за його проєктом було закладено новий корпус для гімназії Св. Ольги. Він передбачав зведення корпусу в стилі неокласицизму⁵⁸. Найпомітнішим зовнішнім елементом мала б стати невелика башта із дзвоном.

До спорудження Фундуклеївської гімназії долучився Олександр-Петро-Адріан Шіле, який став і її архітектором та викладачем. За його проєктом було реконструйовано архітектурний ансамбль Колегії Павла Галагана, який складався з п'яти споруд. А вже вишуканий двоярусний інтер'єр бібліотеки Колегії з червоного дерева був розроблений італійськими майстрами й зберігся до наших днів майже повністю. Четверту київську гімназію споруджував на Васильківській вулиці вже названий Микола Іванович Чекмарьов.

Іншим прикладом слугуватиме гімназія Жекуліної. Як зауважив дослідник київської старовини М. Кальницький, зовнішній вигляд її був незвичайним⁵⁹. Фасад будівлі майже не мав декорацій, якщо не брати до уваги елементи ліпних прикрас на аттику. Архітектором будівлі був В.А. Осьмак – відомий

⁵⁷ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты – С. 231

⁵⁸ Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання у двадцяти восьми томах. – С. 253

⁵⁹ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты – С. 256

український зодчий, який працював на посаді професора Київського політехнічного інституту.

Варта уваги й П'ята гімназія (Печерська), заснована 1885 р., архітектурний стиль якої вирізняється на фоні попередніх навчальних закладів. Обкладена облицювальною цеглою, приміщення гімназії було виконане у неоросійському та неомавританському стилях⁶⁰. 1960 року первісний вигляд гімназії був утрачений внаслідок реконструкції будівлі для передачі київському автомобільно-дорожньому інституту.

Тож серед архітектурних стилів, що були найбільш популярними на той час для гімназійних будівель, Києва можна виокремити наступні:

1. Класицизм (характерними рисами є трикутний фронтон над парадним входом та колони) – Перша, Друга і Третя гімназії.
2. Ренесанс – Четверта гімназія.
3. Бароко – часто лише на конкретних елементах будівлі, як от башти на даху, такі можна побачити на будівлі гімназії Стельмашенка. Також зустрічається у поєднанні з іншими стилями, наприклад неоренесансом⁶¹.

2.2. Міська локалізація середніх навчальних закладів

Розташування міських гімназій є питанням, що потребує спеціального висвітлення. Перш за все необхідно локалізувати обрані навчальні заклади, по-друге, потрібно встановити їх розташування відносно простору міста, а саме його центральної частини та житлових масивів тогочасного міста. Основне джерело, що буде використане – інтерактивна карта Києва 1916 р.⁶² Також допоміжною є мапа міста за 1902 р⁶³. (див. додаток А). Остання була складена

⁶⁰ Каганов В. Киев. Пятая Киево-Печерская мужская гимназия.
URL: <https://proza.ru/2015/05/10/1789> (дата звернення: 09.06.22)

⁶¹ Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання у двадцяти восьми томах. – С. 259

⁶² Київ інтерактивний – інтерактивна мапа
URL: <https://kyiv.lvivcenter.org/en/kyiv-interactive/> Відвідано: 09.06.22

⁶³ Старый Киев. URL: <http://starkiev.com/%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%8B-%D0%BA%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D0%B0/> Відвідано: 09.06.22

міським землеміром Дмитром Таїровим у 1902 р. За допомогою даної мапи можемо чітко визначити територіальні рамки ділянок міста, що нас цікавлять, а саме: Печерської, Палацової, Либідської, Бульварної, Старокиївської, Лук'янівської та Подільської. Задля уніфікації необхідної інформації, в таблиці нижче подано старі адреси київських юнацьких гімназій на 1913 р., взяті нами з пам'ятної книжки Київського навчального округу⁶⁴. Паралельно за допомогою інтерактивної мапи буде встановлено район кожного навчального закладу.

Таблиця 3 про розташування та ділянки юнацьких гімназій

Назва закладу	Стара Адреса	Ділянка
Перша гімназія	Бібіковський бульвар, 14	Старокиївська
Друга гімназія	Бібіковський бульвар, 18	Старокиївська
Третя гімназія	Олександрівська площа, 12/8	Подільська
Четверта гімназія	Велика Васильківська, 98	Либідська
П'ята гімназія	Микільська, 18/1	Печерська
Шоста гімназія	Велика Дорогожицька, 50	Лук'янівська
Сьома гімназія	Тимофіївська, 12	Старокиївська
Восьма гімназія (групи батьків)	Миколаївська площа, 4	Палацова
Гімназія Стельмашенка	Рильський провулок, 10	Старокиївська
Гімназія Науменка	Велика Підвальна, 25	Старокиївська
Гімназія Л.Н. Жука	Кут вулиць Ільїнської і Братської, 4/16 ⁶⁵	Подільська
Гімназія Г. І. Веревського	Велика Підвальна, 33	Старокиївська
Колегія Павла Галагана	Фундуклеївська, 11	Старокиївська

⁶⁴ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1912/13 год. – С. 68–103

⁶⁵ Встановлено за: Гимназии // Киев: Энциклопедический справочник. – С.129

Як бачимо, більшість юнацьких гімназій (8) розташовувались у Старокиївській дільниці Києва. По одній знаходилось у Либідському, Печерському, Палацовому та Лук'янівському районах. 2 у Подільському. Відкриття гімназій у віддалених від адміністративного центру дільницях міста було потребою часу, оскільки місто чисельно зростало, збільшувалися його межі. Як приклад, Шоста гімназія з'явилась внаслідок розширення житлового масиву на Лук'янівці. На той час, там уже був храм Св. Феодора, було прокладено трамвайні шляхи, з'являлись нові прибуткові будинки тощо⁶⁶. Все це ставило на порядок денний питання про відкриття гімназії в межах Лук'янівської дільниці.

Окремо розглянемо розташування гімназій для дівчат. Встановивши у попередньому розділі їх адреси, проаналізуємо локалізацію відносно міських дільниць. Для локалізації закладів було використано пам'ятну книгу Київського навчального округу за 1913 р. та Інтерактивну мапу за 1916 р.

Таблиця 4 про розташування та дільниці гімназій для дівчат

Назва закладу	Стара Адреса	Дільниця
Гімназія Св. Ольги	Терещенківська, 2	Старокиївська
Гімназія Св. Катерини	Лютеранська, 18	Старокиївська
Гімназія Л.Е. Браткової	приміщення орендувались	Не встановлено
Гімназія В.А. Перетяткович	Володимирська, 47	Старокиївська
Лук'янівська жіноча гімназія «групи батьків»	Львівська, 75	Лук'янівська
Гімназія М.К. Батцель	Суворівська, 2	Печерська
Гімназія Н.Г. Байкової	Велика Васильківська, 77	Либідська
Гімназія А.Т. Дучинської	Тимофіївська, 7	Старокиївська
Гімназія Є. С. Євсєвої	Олександрівська, 93	Подільська
Гімназія А.В. Жекуліної	Львівська, 27	Лук'янівська

⁶⁶ Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты. – С. 129

Гімназія В.А. Жеребцової	Володимирська, 16	Старокиївська
Гімназія С.В. Ігнат'євої	Пушкінська, 32	Старокиївська
Гімназія М.В. Клуссіні	Бібіковський бульвар, 23	Бульварна
Гімназія Н.В. Конопацької	Львівська, 18	Лук'янівська
Гімназія М.І. Левандовської	Володимирська, 81	Либідська
Гімназія М.П. Миснікової	Бульварно-кудрявська, 30	Лук'янівська
Гімназія Плетн'євої	Різницька, 2	Печерська
Гімназія М.Ф. Стельмашенко	Рильський провулок, 10	Старокиївська
Гімназія А.К. Титаренко	Фундуклеївська, 10	Старокиївська
Гімназія В.П. Трифонової	Ярославів вал, будинок Родзянко, 14	Старокиївська
Гімназія О.Н. Яновської	приміщення орендувались	Подільська
Гімназія Е.А. Крюгер	Фундуклеївська, 44	Старокиївська
Гімназія А.І. Алексєєвої	Пушкінська, 3	Старокиївська

Якщо подивитись на розташування дівчачих гімназій, то також можна зауважити, що більшість з них відкривалися в історичній частині міста – Старокиївській. На другому місці за кількістю – Лук'янівська дільниця з 4 гімназіями, 2 у Печерській, Подільській та Либідській, 1 у Бульварній. Не вдалось локалізувати гімназію Л.Е. Браткової. Паралельно порівнявши кількість гімназій в таблицях 1.1 та 2.2 (20 і 23 відповідно) встановлено, що у проміжку 1913-1916 р. у Києві було відкрито ще 3 гімназії для дівчат.

Так як Київ ставав політичним, економічним і господарським центром Південно-Західного краю, то зростала його роль як адміністративного міста. Тут розміщувалися не лише губернські органи влади, а й надгубернські та відомчі. У місті проживало немало підприємців, чиновників, купців, діти яких

навчалися в гімназіях, котрі містилися в його середмісті, адже там їх батьки споруджували власні будинки або винаймали квартири у прибуткових.

До міста 1889 р. були приєднані передмістя Звіринець, Байкова гора, Протасів Яр, Верхня Солом'янка, Шулявка, Пріорка, Куренівка та Труханів острів. Вже на початку ХХ століття у міські межі були включені Шулявщина та Караваєві дачі. Однак тут міська адміністрація не поспішала відкривати гімназії, оскільки там серед населення переважали селяни та робітники.

Отже за допомогою картографічного методу дослідження, встановлено, що більшість київських гімназій, як юнацьких, так і дівчачих, знаходились в межах Старокиївського району міста. Серед головних причин такої локалізації можна виділити наступне. Більшість батьків проживали або служили у центрі міста і тому там містилися і гімназії, аби дітям зручно було добиратися до навчання. Оскільки частина гімназій не мала власного приміщення, а винаймала його у прибуткових будинках, власники яких орієнтувалися на заможних киян. Не можна не враховувати й близьке розміщення відносно університету Св. Володимира – як культурно-освітнього центру міста.

Висновки

На основі вивченої наукової літератури та залучення статистичних і описових історичних джерел, а також законодавчих актів можемо зробити такі висновки:

- По-перше, внаслідок освітніх реформ другої половини XIX ст. середня освіта у Російській імперії зазнала суттєвих змін. Зменшувалась її елітарність після запровадження принципу «всестановості». Паралельно реформи розпочали запровадження гімназійної освіти для дівчат. Їх кількість суттєво зросла і для юнаків, і для дівчат. Крім міністерських гімназій широко відкривалися приватні гімназії. Для майбутньої спеціалізації при отриманні вищої освіти здійснено поділ гімназій на класичні та реальні.
- Освітні реформи відобразилися у Києві тим, що у ньому зросла їх кількість. Причому приватні гімназії значно переважали за своєю кількістю міністерські. Останніх фактично не вистачало для усіх охочих отримати освіту. Відбувся також поділ на класичні та реальні гімназії, внаслідок чого у Києві функціонували і ті, й інші.
- По-третє простежено та локалізовано майже усі гімназійні будівлі (окрім однієї гімназії – див. табл. 4) міста Києва у проміжку між 1913 – 1916 р. На основі складених таблиць можна стверджувати, що в територіальних межах Старокиївської ділянки розташовувалось найбільше гімназій. Така переважаюча кількість, у порівнянні з іншими ділянками, пояснена передусім орієнтуванням на заможних киян, які проживали у цьому районі та поблизу. Керівництво освітою залучало до спорудження гімназійних будов знаних архітекторів, які спеціалізувалися у будівництві шкільних приміщень. Дотримання архітектурних стилів в гімназійних будинках не останньою чергою спонукало дітей до навчання та оволодіння знаннями

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Державний архів міста Києва: Путівник. Том 1. Фонди дорадянського періоду. - Київ, 2007.
2. Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання у двадцяти восьми томах. Київ. Кн 1. Ч. 1. А–Л Відповідальний редактор П. Тронько.– К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури України при видавництві "Українська енциклопедія" ім. М.Р. Бажана, 1999. 608 с.
3. Киев: Энциклопедический справочник. Под ред. А.В. Кудрицкого. Киев: Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1982. 703 с.
4. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1912/13 год / Издание Управления Учебного Округа. Части I и II - Киев: Типография Т-ва И.Н. Кушнерев и Ко. Караваевская ул., д. № 5. 1913. – С.ХХІІ
5. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1908 годъ. Издание Управления Учебного Округа. Киев, 1908

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Алешинцев И. А. История гимназического образования в России (XVIII и XIX век) - СПб: издание О. Богдановой, 1912. 361 с.
2. Білявська О. С. Діяльність закладів середньої освіти Києва на тлі соціально-політичних і культурних процесів другої половини ХІХ ст / О. С. Білявська // Сторінки історії: збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 33. С. 53–61
3. Днепров Э., Усачева Р. Среднее женское образование в России. – Москва: ДРОФА, 2009. 288 с.
4. Долинська М. Л. До проблеми складових та джерел соціотопографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник, вип. 7. Дрогобич 2003. С. 420–433

5. Ийслуу А. Е. Жіноча гімназійна освіта у Києві наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття (за документами Державного архіву м. Києва) / А. Е. Ийслуу // Архіви України. - 2017. - № 1. С. 185–190
6. Кальницький М.Б. Гимназии и гимназисты / Михаил Кальницкий. - Киев: Варто, 2014.- (Киевские истории; кн. 3). 304 с.
7. Милько В. Модернізація системи освіти в Україні у другій половині 1860–1870-х рр. (на прикладі навчальних округів) // Український історичний журнал. - 2021. С. 184
8. Милько В. І. Формування міської мережі загальноосвітніх шкіл. *Від мурів до бульварів: творення модерного міста*. Київ: Інститут історії НАН України, 2019. С. 438–470
9. Милько В. І. Гімназії українських міст у період модернізації Російської імперії (кінець ХІХ — початок ХХ ст.) / В. І. Милько // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.. - 2017. - Вип. 26. С. 195
10. Модзалевский Л. Н. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен. – СПб., 1899. 489 с.
11. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / Український Вільний університет; Друзі товариства імені Григорія Ващенко. – К.: Наукова думка, 2001. 912 с.
12. Сухенко Т. Жіноча середня освіта в Україні (ХІХ – поч. ХХст) // Український історичний журнал. – 1995. – № 5. – С. 63–74.
13. Тимошенко А.Г. Колегія Павла Галагана / Тимошенко А.Г. // Сіверянський літопис, 2002. - № 4 С. 46–51
14. Шандра В. С. Українське місто у складі Російської імперії ХІХ ст.: огляд сучасної вітчизняної історіографії / Валентина Шандра // Від мурів до бульварів : творення модерного міста в Україні : (кінець ХVІІІ - початок ХХ ст.) / [Н. І. Бацак, О. Л. Вільшанська, Т. В. Водотика, ... В. С. Шандра та ін. ;

відп. ред. О. П. Реєнт] ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. - Київ :
Інститут історії України НАН України, 2019. С. 10–26

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

1. Київ інтерактивний – інтерактивна мапа

URL: <https://kyiv.lvivcenter.org/en/kyiv-interactive/> Відвідано: 10.06.22

2. Свод законов Российской Империи. СПб., 1893.

URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire> Відвідано: 10.06.22

3. Каганов В. Киев. Пятая Киево-Печерская мужская гимназия.

URL: <https://proza.ru/2015/05/10/1789> Відвідано: 09.06.22

